

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Het DNA van de rivier

Dertig jaar geleden werd plan Ooievaar gepresenteerd als revolutionair inrichtingsconcept voor de grote rivieren. Hoogwaterveiligheid, natuur en een nieuwe manier van kleiwinning zouden heel goed kunnen samengaan door een slimme inrichting van de uiterwaarden. De afgelopen decennia zijn in het riviereengebied veel projecten uitgevoerd die op de een of andere manier hun oorsprong hebben in Plan Ooievaar. Dat heeft veel praktische kennis opgeleverd die vandaag de dag heel relevant is voor rivierbeheerders.

— Bart Peters (Bureau Drift) en Keesjan van den Herik (Van den Herik & Verkaart)

> Het aanleggen van nevengeulen en andere grote rivierprojecten heeft de laatste twintig jaar voor een ware gedaanteverwisseling van ons rivierengebied gezorgd. Meer hoogwaterveiligheid ging hand in hand met de terugkeer van waardevolle natuurgebieden en nieuwe partnerschappen met onder andere kleiwinning, toerisme en recreatie. Inmiddels is veel bekend over de succesfactoren van de grote rivierprojecten en weten we veel over de manier waarop hoogwaterprojecten aangelegd kunnen worden, zodat ze ook maatschappelijk, landschappelijk en economisch veel opleveren.

Tegelijkertijd zien we dat er een einde zit aan

de rivierverruimingsmogelijkheden. Sommige rivierverruimingsprojecten lopen tegen natuurlijke grenzen aan. Er zit immers een limiet aan de hoeveelheid water die we op deze manier binnen de winterdijken kunnen afvoeren. Ruimte voor de rivier is een succesformule gebleken maar 'hoe meer ruimte hoe beter' gaat niet op: naarmate geulen groter of dieper worden neemt de ecologische en maatschappelijke meerwaarde af. Langs sommige riviertrajecten als de Waal, is nog relatief veel ruimte voor nieuwe projecten. Langs andere trajecten, zoals de Zandmaas, veel minder. De vraag is dan waar een dergelijk 'omslagpunt' ligt? Wanneer kan een nieuwe veiligheidsopgave nog gebruik maken van de ecologische en economische succesformule van "ruimte voor de rivier", en wanneer is het slimmer om over te stappen op andere maatregelen, zoals dijkverleggingen,

< In succesvolle projecten worden doorgaans structuren aangelegd die echt passen bij de rivier, en processen van water en zand herstellen die systeemeigen zijn voor het betreffende riviertraject. Laag-dynamisch milieu langs de IJssel bij Deventer.

dijkverhogingen of nieuwe rivieren? Deze vraag is ook actueel bij het Rijk, nu het Deltaprogramma de komende decennia samen met onder andere provincies, gemeenten en Rijkswaterstaat aan een nieuwe ronde hoogwaterprojecten werkt. Maar ook natuurprogramma's, als de Kaderrichtlijn Water (KRW) en Natura 2000, en delfstofwinprojecten hebben behoefte aan richtlijnen voor de manier waarop rivierprojecten landschappelijk het best vormgegeven kunnen worden.

Inrichtingsconcepten

In het kennisplatform Smart Rivers is de bestaande kennis over de rivierprojecten bij elkaar gebracht. Experts uit tal van disciplines hebben gezamenlijk de analyse gemaakt van de belangrijkste succes- en faalfactoren van projecten. Terugkerende gemene deler is dat geslaagde projecten aansluiten bij het 'DNA van de rivier'. In succesvolle projecten worden doorgaans structuren aangelegd die echt passen bij de rivier, en processen van water en zand herstellen die systeemeigen zijn voor het betreffende riviertraject. Dit uitgangspunt blijkt eigenlijk altijd een goed startpunt te zijn in het denken over de kwaliteit van uiterwaardprojecten, los van alle andere (kwaliteits)wensen die vervolgens later daar bovenop ook nog een rol gaan spelen.

Een belangrijk besef hierbij is dat dit DNA van de rivier sterk per riviertraject kan verschillen: de Waal vraagt met zijn grote, dynamische zandgeulen om een volledig andere benadering dan de terrassenmaas van Noord-Limburg of de zuidelijke IJssel, waar oude, fossiele rivierterrassen met heldere grondwatergeulen om een beduidend subtielere aanpak vragen. Elk traject heeft dus ook eigen vrijheidsgraden als het gaat om de schaal waarop gegraven kan worden en de hoeveelheid water die met inrichting binnen de huidige winterdijken afgevoerd kan worden. Smart Rivers heeft daarom voor tien riviertrajecten in Nederland het DNA vertaald naar concrete inrichtingsconcepten voor hoogwaterprojecten. Ontwerpen en werken binnen het DNA van de rivier vertaalt zich in maatregelen die landschappelijk qua maat, schaal, vorm en historie passend zijn, en doorgaans ook leiden tot beter te beheren gebieden. Zo komen gebieden tot een grote landschapsecologische en economische spin-off, maar worden ze in de praktijk ook gewaardeerd door de omgeving en bezoekers.

Beslissingen

Een van de producten van Smart Rivers zijn tien DNA-kaarten. Deze vertellen per traject wat voor type rivierdal het is, wat de geologische ontstaansgeschiedenis en welke ontwerpprincipes hieruit voortkomen. In de getijdenmaas bijvoorbeeld is een belangrijk leidend principe het reliëfvolgend ontkleien, waarbij oude geulen

in onderliggende zanden vrij komen liggen. Voor de Grensmaas is de verbreding van het rivierbed tot meer natuurlijke proporties, waarbij grindmilieus op verschillende niveaus achterblijven juist weer meer passend. En voor de Lek, een deels vrij afstromende zoetwatergetijdervier is het logisch om in te zetten op laagdynamische zoetwatergetijdesystemen.

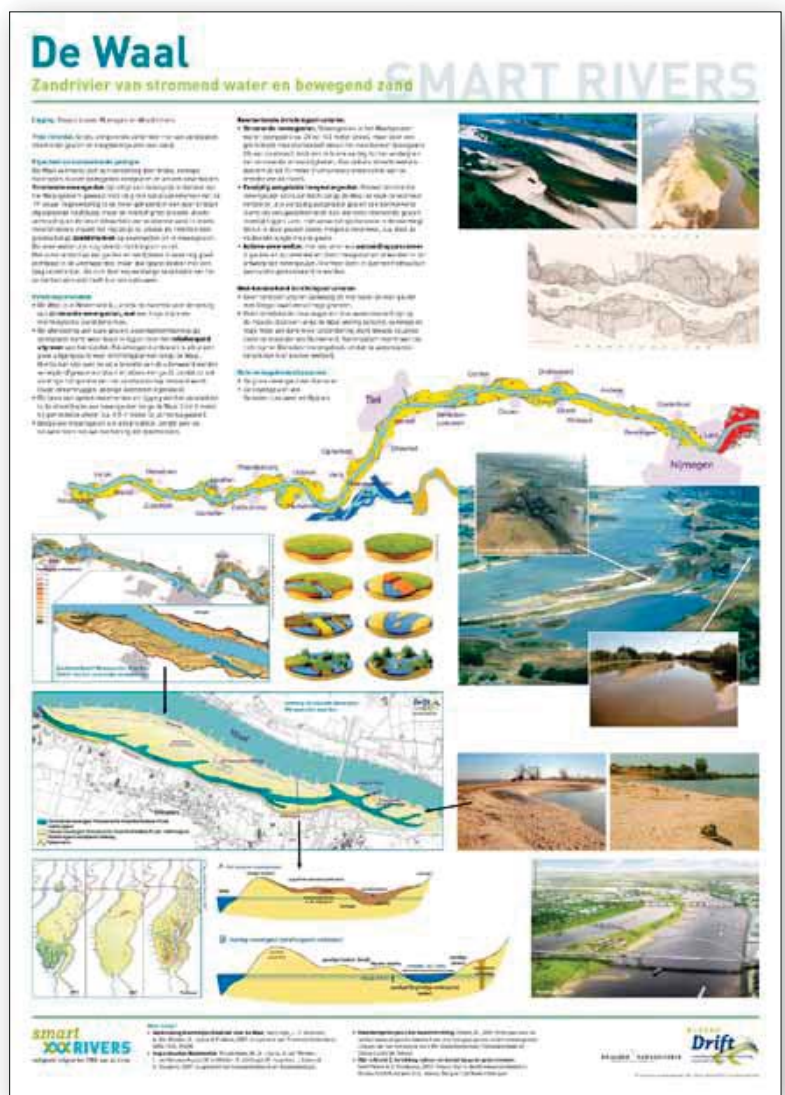
Door in grote lijnen te weten wat de eigenheid (het DNA) van het betreffende riviertraject is, wordt het voor beheerders gemakkelijker om beslissingen te nemen of planvoorstellen te beoordelen. Smart Rivers heeft per rivier gedetailleerd doorgerekend welke waterstandsvaling met deze inrichtingsfilosofie kan worden bereikt. Dit onderbouwt het eerder geschetste beeld dat sommige riviertrajecten nog wel ruimte bieden en andere niet. Langs de Waal bijvoorbeeld is nog zeker vijftig procent van de taakstelling kan worden gehaald met uiterwaardinrichting. Langs delen van de IJssel en de zandmaas is de bijdrage van rivierverruiming (binnen het betreffende DNA) echter veel beperkter, soms niet meer dan tien

of twintig procent van de toekomstige klimaatopgave. Dat kan betekenen dat het noodzakelijk wordt om over te stappen op andere maatregelen voor de hoogwateropgave, zoals dijkverleggingen, dijkverhogingen of nieuwe binnendijkse (groene) rivieren.

Kwaliteitsestafette

Gelukkig hebben we de afgelopen decennia met elkaar veel geleerd, zeker ook door terreinbeheerders. Het vertalen van deze kennis naar nieuwe projecten is echter nog niet zo eenvoudig. Hoe maak je inhoudelijke keuzes in verschillende terreinen, hoe ga je om met concessies aan de kwaliteit van een project en hoe zeg ook pertinent nee tegen bepaalde plannen die het DNA schaden? Het werken vanuit het DNA van een rivier kan helpen bij het maken van dergelijke keuzen en geeft sturing aan de inhoud van plannen. Daarnaast blijkt het een handig communicatiemiddel te zijn voor beheerders. Gevoelsmatig kunnen veel beheerders best een goede keuze maken voor een bepaalde ingreep. Lastiger wordt het als men die keuze moet onderbouwen bij collega's,

Een van de tien DNA-kaarten. Deze vertelt voor de Waal wat voor type rivierdal het is, wat de geologische ontstaansgeschiedenis en welke ontwerpprincipes hieruit voortkomen. Het kan beheerders helpen om beslissingen te nemen of planvoorstellen te beoordelen.

een waterschap, de gemeente, de provincie of het publiek. Nog ingewikkelder wordt het wanneer besloten moet worden wat nog aanvaardbare concessies aan de kwaliteit zijn. Want hoe definieer je de gewenste 'kwaliteit' van een project, en hoe maak je die kwaliteit 'smart'?

Tijdens gesprekken met beheerders en tijdens trainingen voor beheerders hebben we geleerd dat de stap om te komen tot goede inrichtingsmaatregelen vaak niet de meest ingewikkelde is. Ingewikkelder is hoe je ervoor zorgt dat (de kwaliteit van) een plan van begin tot eind stand houdt. Je hebt immers te maken met lange en complexe plantrajecten, waarbij tussen de eerste verkenning tot aan de uiteindelijke uitvoering op alle mogelijke manieren kwaliteit verloren kan gaan. Dus hoe borg je en bewaak je die kwaliteit? Hoe doe je dat vanuit jouw rol en positie als beheerder? Hoe maak je 'kwaliteit' smart en gedragen en hoe zorg je ervoor dat dit door alle fasen en teamwisselingen overeind blijft? Om dit te kunnen bereiken hebben we binnen Smart Rivers een analyse gemaakt hoe kwaliteit behouden kan blijven. De analogie die we daarvoor gebruiken is de 'kwaliteitsestafette'. Net als bij een estafette is het teamwork. Je bent zo sterk als de zwakste schakel. Het verschil is dat

de 'wedstrijd' in het geval van rivierprojecten soms tien jaar of langer duurt en dat het team dat begint (met een verkenning of planstudie) vrijwel nooit het team is dat de eindstreep haalt (met de uitvoering, de oplevering of het beheer). Toch is overzicht tussen deze fasen en samenspel tussen de verschillende teamleden cruciaal. Het estafettestokje en de overdracht daarvan staan in de aanpak van smart rivers daarom centraal. In het rapport – de Kwaliteitsestafette – beschrijven we wat nodig is om de kwaliteit van een project overeind te houden.

Handvat

En misschien nog belangrijker is de belangenbottingen die wat vaker optreden bij inrichtingsprojecten. Dertig jaar geleden zijn er bijvoorbeeld mooie coalities gesloten tussen natuurontwikkelaars en kleiwinners. In ruil voor klei zorgden steenfabrikanten voor de aanleg van geulen en een mooie afwerking van het gebied zodat zich daar natuur kon ontwikkelen. In navolging van de kleiwinners trachten ook zandwinbedrijven middels hoogwaterprojecten tot natuurontwikkelingsprojecten te komen. Kleinschalige zandwinning kan soms bijdragen aan de haalbaarheid van een project, maar als zandwinning leidend

wordt voor de inrichting is het DNA van de rivier meestal de grote verliezer. Dit geldt dubbel wanneer hoogwaterveiligheid en zandwinning elkaar eenzijdig vinden, dus zonder een aan het gebied ontleend kwaliteitsverhaal als basis. Het aanleggen van zandplassen of overgedimensioneerde en systeemvreemde geulen kan immers tot aanzienlijke waterstands dalingen leiden. Waar met ruimte voor de rivier ruimtelijke kwaliteit, rivierkundige opgave en delfstoffenwinning doorgaans in balans waren is dat in het huidige tijdsgewricht geen automatisme meer. Juist in dit soort gevallen is het voor beheerders van groot belang om een handvat te hebben in de vorm van het DNA om voortdurend te kunnen beoordelen of maatregelen nog wel passen bij het DNA van de betreffende rivier. En helpt de filosofie en kennis van de kwaliteitsestafette om dit belang op het juiste moment en op de juiste wijze in te brengen. <

Bart Peters, bartpeters@drift.nl

Keesjan van den Herik, kvdherik@xs4all.nl

De trainingen van Smart Rivers voor beheerders zijn financieel mogelijk gemaakt door de VBNE en het OBN kennisnetwerk.

Hoog-dynamisch milieu, langs de Waal bij Gameren.

foto Hans van den Bos, Bosbeleid